

РОЛЬ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В СТАЛОМУ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

*Лендєл М.А., Шершун І.Г.,
Чучка І.М., Газуда Л.М.**

Мале підприємство є невід'ємним елементом ринкової системи, що сприяє структурній перебудові економіки, зміцненню економічної бази регіону, швидкому насиченню ринку товарами та послугами, а також послабленню монополізму, розвитку конкуренції та впровадженню досягнень науково-технічного прогресу. Крім того, воно дає змогу збільшити експортний потенціал країни і регіону, покращити їх інвестиційну привабливість, а також покращити матеріальне становище певної частини населення, що особливо важливо в умовах структурної перебудови економіки, коли значна кількість великих підприємств або збанкрутіла, або працює не на повну потужність. В Україні на сьогодні спостерігається новий етап у питаннях, які стосуються малого підприємництва, що закріплено у Законі Верховної Ради "Про державну підтримку малого підприємництва". Основною метою даного закону є якнайшвидший вихід з економічної кризи та створення умов для поглиблення ринкових реформ.

Станом на 01.01.2001 р. в Україні нараховувалось 114000 тис. суб'єктів малого бізнесу, на яких було зайнято майже 1,8 млн чол., обсяг виробленої продукції перевищив 34 млн грн. загальний валовий їх дохід склав 114,5 млн грн.

В Закарпатській області функціонувало 33521 суб'єкт малого підприємства, загальна чисельність зайнятих на яких складала 57,6 тис. чол. На кожних 10000 чоловік області 45 працюють в малому бізнесі [1]. В області функціонують 5774 малі підприємства з чисельністю працюючих на них 39,4 тис. чоловік. За даними статистики та державної податкової адміністрації 3294 малі підприємства виробляли продукцію, виконували роботи та надавали послуги. Успішно господарюють 1449 фермерських господарств з 3,5 тис. працюючих, а також 21,2 тис. індивідуальних

* *Лендєл Михайло Андрійович* – доктор економічних наук, професор кафедри економіки, менеджменту і маркетингу Ужгородського національного університету;

Шершун Іван Григорович – кандидат історичних наук, доцент Мукачівського технологічного інституту;

Чучка Іван Михайлович – кандидат економічних наук, доцент Мукачівського технологічного інституту;

Газуда Леся Михайлівна – старший викладач кафедри економіки, менеджменту і маркетингу Ужгородського національного університету.

підприємців без створення юридичної особи. Загалом у малому підприємстві (середина 2001 року) зайнято понад 60,0 тис. чоловік, що складає більше 11% всього працюючого населення області (по Україні – 4%), а частка виробничих малих підприємств у загальному обсязі виробленої в області продукції, виконаних робіт та наданих послуг складає 25,8% (по Україні – 11,1%) [2, с.307].

Однак, справа не тільки в чисельності і насиченості того чи іншого регіону малими підприємствами. Важливо, щоб вони були підприємницькою структурою, тобто мали розвинуту систему господарських і кооперативних зв'язків, досвід взаємодії з інститутами банківсько - кредитної системи. За таких обставин малий бізнес готовий до сприйняття більш зрілих форм і інструментів підтримки і на цій основі потенційно здатний зробити суттєвий внесок в економічний і соціальний розвиток регіону. Деякі позитивні зрушення в цьому напрямі вже є. Так, питома вага надходжень податків від суб'єктів малого підприємництва юридичних і фізичних осіб у загальній сумі надходжень податків грошовими коштами до бюджетів всіх рівнів в Закарпатській області сягала в 1999 році майже 20 відсотків. Обсяги надходжень до регіональних бюджетів названих суб'єктів господарювання мають тенденцію до зростання. Так за 6 місяців поточного року питома вага надходжень цього платежу в загальній сумі надходжень до бюджету від діяльності суб'єктів малого підприємництва складає в Закарпатській області 16,9%, в Автономній Республіці Крим – 13,4%, в Житомирській – 12%, в Київській області – 10%, в Черкаській – 8,6%, Харківській – 7,1%, Запорізькій – 6,5%, в Рівненській – 5,5% [3].

Разом з тим у першому півріччі 2001 року в Україні зберігалася тенденція, яка склалася в 2000 році, – сповільнення темпів зростання кількості малих підприємств. За оцінкою Держкомстату кількість малих підприємств за станом на 01.04.2001 зросла порівняно з 01.01.2001 лише на 213 одиниць, або на 0,1% і склала 218,1 тис. одиниць. Одночасно, починаючи з 2000 року, відбуваються позитивні зміни в структурі малих підприємств в оптовій та роздрібній торгівлі. На 1,7 відсоткових пунктів в поточному році відбувається зростання їх частки в таких основних видах економічної діяльності, як промисловість (0,6 відсоткових пунктів), будівництво (0,3), транспорт (0,1), колективні, громадські та особисті послуги (0,2). У цих сферах зростає і частка виробленої малими підприємствами продукції, виконаних робіт та наданих послуг.

В державі зростає та розгалужується мережа елементів інфраструктури підтримки підприємництва, вже діє 648 інвестиційних, інноваційних компаній та фондів, 73 регіональних фонди підтримки підприємництва, 64 лізингових компаній, 1,4 тис. аудиторських фірм і приватних аудиторів, 283 страхових організації, 124 бізнес-центри, 46 бізнес-інкубаторів. Вна-

слідок проведення регуляторної реформи вдвічі скоротилася кількість і тривалість перевірок суб'єктів підприємництва. Вдвічі скоротився також термін реєстрації, легалізації бізнесу. Розширено сферу застосування спрощених та спеціальних податкових режимів: єдиний податок сплачують вже 62,2 тисяч юридичних осіб та 182.6 тисяч фізичних осіб, частка надходжень єдиного податку в загальній сумі надходжень податків від фізичних осіб складає 34 відсотка.

У справі становлення підприємництва важливу роль відіграє державне регулювання процесів, що проходять у сфері малого і середнього бізнесу. Проте система державного управління економікою не забезпечує зростаючих потреб суб'єктів малого підприємництва. Мова йде про реалізацію Програм державної підтримки підприємництва, про вдосконалення правової бази, фінансово-кредитної підтримки, інформаційного і кадрового забезпечення з боку держави, сприяння в залученні інвестиційних ресурсів та іноземного капіталу. В процесі становлення ринкової моделі господарювання активізації підприємницької діяльності можуть сприяти новостворені регіональні бізнес-центри, бізнес-інкубатори, технопарки, фінансово-кредитні установи, інвестиційні та інноваційні фонди.

Національна політика підтримки малого підприємництва мала б передбачати активне партнерство на рівні "бізнес-влада", а сам механізм взаємодії державних органів та управлінських структур з сферою малого підприємництва стане дійовим при умові успішної діяльності мережі приватних організацій: асоціацій підприємств, дослідних інститутів, банків, торгових домів, торговельних палат, товариств венчурного капіталу, лізингових компаній, товариств поширення капіталу, технологічних та маркетингових фірм і т. д. Проте вищезгадані організації в багатьох регіонах країни самі потребують організаційного становлення.

Нині на республіканському рівні поступово здійснюються заходи розвитку і підтримки малого підприємництва насамперед, по удосконаленню законодавчої і нормативно-правової бази фінансового кредиту і інвестиційної підтримки. На створення в державі сприятливого для розвитку малого підприємництва клімату спрямовано і заходи Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва на 2001 рік та регіональних програм розвитку малого підприємництва. Але навіть при можливому збільшенні витрат республіканського бюджету на підтримку малого бізнесу в державі важко чекати великого фінансового сприяння в цьому напрямку всім регіонам. В таких умовах Закарпаття може і повинно діяти більш активно і самостійно використовувати потенціал зростання економічної активності, а разом з тим і збільшувати фінанси найбільш гнучкого сектору економіки – малого бізнесу.

Адміністративні заходи тут малоефективні, хоч і для них знайдеться місце, зокрема в дальшому спрощенні процедур реєстрації, жорстких обмежень в процедурі перевірки малих підприємств з боку різних контролюючих органів і т.д. Основний нахил, звичайно, на заходи економічного характеру. Адже, як свідчать статистичні дані, Закарпатська область у сфері малого та середнього бізнесу відстає із цілого ряду показників від загальнодержавного рівня. Це, зокрема, стосується обсягів виробленої продукції (робіт, послуг) у середньому на одне підприємство, середньої заробітної плати, співвідношення кількості зареєстрованих і діючих підприємств.

У форму і інструмент підтримки малого підприємництва на обласному рівні можна внести, насамперед, переорієнтацію політики підтримки на чіткі критерії його економічної і соціальної доцільності, на визначення напрямків засобів саме по критеріям економічної і соціальної ефективності. Звідси напрям на створення систем управління ефективністю підтримки малого підприємництва, включаючи прогнозування, оцінку ефективності здійснюваних заходів, а також корегування окремих складових програми на основі названих критеріїв ефективності. Зрозуміло, такі управлінські новації реалізуються протягом певного часу, однак відповідні методичні і організаційні передумови повинні передбачатися вже сьогодні.

Наступне, передбачається перехід від малоефективних методів підтримки до цільових, при яких якісно новий рівень кожної малої підприємницької структури виступає як конкретний предмет державної підтримки. Для прикладу можна назвати почергову відмову від нинішніх пільг (якщо вони є) в оренді державних, муніципальних площ і приміщень. Більш обдумано скоротити ступінь цієї дотаційності, а звільнені засоби направити на підтримку найбільш динамічних малих підприємств по принципу найбільшої економічної суспільної віддачі.

Підхід до розв'язання питань підтримки малого бізнесу може являти собою загальноекономічний підхід, суть якого в чіткому баченні того, що малий бізнес регіону в його теперішній стадії розвитку здатний зробити крок вперед тільки на основі і в рамках загальних процесів оздоровлення всього підприємницького середовища. Тут важливо встановити більш тісні кооперативні зв'язки суб'єктів малого, середнього і великого підприємництва. Справа в тому, що початкові стадії становлення малого підприємництва співпали з кризою великих підприємств, які в той момент поступилися малому бізнесу багатьма з "ніш" у сфері товарного виробництва і обслуговування населення. Тепер великі підприємства починають вставати на ноги і починають свої ніші "відвойовувати". Звичайно конкуренція – велике благо і перевага ринкової економіки, її внутрішнє джерело саморозвитку. Але у взаємодії малого і великого бізнесу є можливість

трансформувати потенційні “ніші” конкуренції в кооперативні зв’язки, в співробітництво. Саме через ділові відносини з великими підприємствами, через кооперацію власники малих підприємств прийдуть до сталого взаємного співробітництва, котре дозволить багатьом з них суттєво підвищити ефективність своєї діяльності.

Важливою є проблема виробничих площ і приміщень для малого бізнесу. Тепер багато малих підприємств області орендують їх у великих підприємств. Внаслідок пошквдження економічних реформ в країні великі підприємства області, відновлюючи обсяг виробництва, починають тиснути орендарів. Проблема ще і в тому, що за останні роки використано всі найбільш підходящі для малого бізнесу резерви нежилых приміщень. Ті площі, які залишились, вимагають суттєвих капіталовкладень, що іноді перевищують можливості малого бізнесу.

Розв’язання цієї проблеми можливо здійснити двома шляхами. Один з них включає процес дообладнання і господарського освоєння заново освоєваних виробничих приміщень за рахунок кредиту з правом наступного викупу на довгострокових пільгових умовах. Це дозволило б покращити майнову забезпеченість суб’єктів малого бізнесу. Другий шлях передбачає створення на базі нового будівництва “бізнес-центрів”, “бізнес-полігонів” і інших комплексно обладнаних структур, пристосованих для старту малого підприємництва.

Важливо при плануванні розвитку малого бізнесу передбачити децентралізацію політики підтримки з передачею великої частини функцій в цій сфері на міський і районний рівні. Тільки така децентралізація здатна забезпечити зростання ефективності державної підтримки малого бізнесу. Перехід до такої моделі розвитку і підтримки малого підприємництва вимагатиме декілька років і можливо декілька цільових програм. В рамках окремих цілей і завдань області, міст і районів можливої наступний комплекс функцій.

До компетенції обласних владних структур можна віднести: захист інтересів малого бізнесу в законодавчих і виконавчих органах як регіональної, так і республіканської влади, розмежування повноважень органів влади і управління міст, районів і обласного управління в справі підтримки малого підприємництва; організація взаємодії адміністративно-державних і самостійних недержавних структур підтримки; методичне керівництво підготовкою муніципальних програм підтримки; визначення довготермінових пріоритетів і орієнтирів розвитку малого підприємництва у відповідності з перспективною концепцією (генеральним планом) розвитку регіону – області; визначення критеріїв розвитку малих підприємств, які мають можливість отримання підтримки безпосередньо від відповідних обласних структур; встановлення загальних і диференційованих принци-

пів і умов оренди і інших форм представлення функціонально різних нежилых приміщень для суб'єктів малого підприємництва; підтримка інноваційно-технологічного бізнесу, діючого в сфері “високої технології”, розробка і реалізація загальних принципів політики, орієнтованої на формуванні єдиної обласної політики, насамперед, на основі розвитку кооперації і інших зв'язків і взаємодії представників малого, середнього і великого бізнесу; підтримка малих підприємств у формі фінансування і розміщення обласного державного замовлення, причому як на стадії прямої контракції, так і на стадії субконтракції; розробка принципів і форм реєстрів суб'єктів малого підприємництва; розвиток міжнародних і міжрегіональних зв'язків малого підприємництва.

В компетенцію міських і районних властей можна віднести визначення довгострокових пріоритетів і орієнтирів розвитку малого підприємництва на територіальному рівні у відповідності з особливостями даної території і концепцією соціально-економічного розвитку адміністративної одиниці; підтримка групи “стартових” малих підприємств через комплексне полегшення вирішення питань реєстрації і ліцензування підприємницької діяльності; створення спеціалізованих установ, відділів, що виконують для малих підприємств важливу роль “централізованої бухгалтерії”; фінансова підтримка найбільш перспективних малих підприємств; майнова підтримка основної групи малих підприємств (оренда і інші форми представлення нежилых офісних, виробничих, торгових і інших приміщень), придбання в муніципальну власність незайнятих площ і приміщень для передачі їх в оренду малим підприємствам чи для використання в якості центрів розвитку малого підприємництва (бізнес-інкубаторів, центрів ремесел і кустарних промислів) і т.д.; інформаційно-консультатійна підтримка основної групи малих підприємств, вибір підприємницьких проектів, а також оцінка і мобілізація ресурсів для “пакетної допомоги” малим підприємствам, в тому числі і стартовим (можливо, на конкурсній основі); опрацювання і реалізація “індивідуальних моделей” використання інструментів малого і середнього підприємництва при реструктуризації, перепрофілюванні і закритті окремих підприємств; регулювання на місцях практики мінімального втручання і контролю всіх перевіряючих адміністративних структур стосовно малих підприємств з метою збору і узагальнення відповідної інформації і її представлення в обласні і республіканські органи управління; підтримка малих підприємств у формі фінансування і розміщення територіально (міського чи районного) замовлення; основна робота по впровадженню реєстру суб'єктів малого підприємництва; виставкова діяльність, резервування (на пільгових умовах) деякої частки зовнішньої реклами, що діє в рамках даної території.

В планах чи програмах можуть знаходитися передумови до підвищення ролі громадських організацій в успішній діяльності малого підприємства. Йдеться про підготовку і почергову передачу в коло їх повноважень і відповідальності деяких функцій регулювання і підтримки малого бізнесу. До них можна віднести, зокрема, створення і реалізацію системи громадського патрунування групи “стартових” малих підприємств з тим, щоб суттєво підтримати їх діяльність. Доцільна взаємодія патрунування із спеціалізованими установами – відділами, що виконують роль “централізованої бухгалтерії” для “стартових” малих підприємств. Через дані канали можна домагатися “прозорості” діяльності підприємств (не порушуючи їх комерційної і фінансової таємниці) для атестації на отримання суттєвої цільової державної допомоги, кураторство заходів фінансової підтримки малих підприємств засобами кредитів.

Інститути громадської самоорганізації малого бізнесу можуть приймати участь у здійсненні заходів майнової підтримки основної групи малих підприємств. У їх функції можуть входити також створення системи громадської атестації якості продукції і послуг малих підприємств в межах професійних (ремісницьких) цехів і асоціацій; їх інформаційно-консультаційна підтримка заходів в рамках “громадських приймалень”, а також організація початкових стадій навчання персоналу малих підприємств.

Інститути громадської самоорганізації малого бізнесу матимуть, в основному, захисну і освітню функції. Це особливо важливо в нинішній час, коли законодавчий демократичний процес перебуває в стадії формування і коли існує негативна тенденція невиконання законів і нешанобливого ставлення до власності в державних структурах.

До речі, у 2000 році Міжнародною фінансовою корпорацією проведено опитування керівників малих підприємств щодо їх функціональної діяльності. Як свідчать результати опитування, в державі ще залишаються суттєві перешкоди для виходу на ринок та розвитку малих підприємств. Основною проблемою державного регулювання підприємці вважають нестабільність законодавчих та регуляторних актів, особливо це стосується сфери оподаткування. Малі підприємства сплачували у вигляді податків 44 відсотки доданої вартості. 86 відсотків опитаних підприємців назвали перешкоди пов’язані з отриманням дозволів та погоджень, особливо тих, які стосуються відводу землі та будівництва. Середня кількість перевірок малих підприємств не зменшилася і залишилася майже на тому самому рівні. 42 відсотки тих, хто отримував ліцензії, зазначили, що ці процедури були значною перешкодою для виходу на ринок [3].

При дотриманні регуляторних та адміністративних норм підприємці часто змушені здійснювати неофіційні платежі або робити “добровільні”

внески до муніципальних чи благодійних фондів. Отримання зовнішнього фінансування було визнано меншою перешкодою порівняно з іншими формами державного регулювання. Головними проблемами в отриманні зовнішнього фінансування є високі процентні ставки, нестача пропозицій довгострокових кредитів та високі вимоги ліквідної застави.

Щодо ролі місцевих органів виконавчої влади у створенні сприятливого бізнес-клімату, то було небагато регіонів і міст, у яких підприємці позитивно оцінили роль місцевої влади по сприянню інвестиціями та розвитку бізнесу, забезпеченню рівних умов для підприємництва, застосуванню помірних ставок орендної плати за землю, яка використовується в комерційних цілях, створенню необхідної інфраструктури. Незбалансованість цих питань в регіональній політиці і надалі слугуватиме поширенню негативного сприйняття керівниками підприємств ролі та функцій державних органів на місцях. Все це вимагає посилення ролі місцевих органів виконавчої влади по консолідації зусиль щодо створення в регіонах сприятливого підприємницького клімату.

Прогрес у розвитку малого бізнесу в значній мірі залежить від процесу управління. Ядром управлінської діяльності є винесення рішень. Якість обраного рішення значною мірою зумовлює результативність управління. Саме тому, управління нерідко характеризують як цілеспрямовану діяльність щодо вироблення і втілення в життя рішень.

В даній ситуації, що стосується поліпшення діяльності суб'єктів господарювання малого бізнесу, важливо, щоб відповідні рішення ввійшли в документи, які приймаються обласною радою, обласною державною адміністрацією, а також відповідними органами державної влади і управління в містах і районах. Вони мають орієнтуватися на два рівня оцінок і прогнозів: перший це рівень громадської думки (як розуміння процесів, що пов'язані із розвитком малого бізнесу, і як бачать його майбутнє широкі верстви населення); другий – це оцінка експертів, спеціалістів (економістів, соціологів, юристів і т. д.).

У проєкті Програми економічного та соціального розвитку Закарпатської області на 2001-2004 роки ("Закарпаття – 2004. Поступ у XXI століття") відповідно до Положення про порядок підготовки проєктів регуляторних актів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 31.07.2000 р., № 1182, щодо розвитку малого підприємництва в області передбачено наступні заходи:

- запровадити планування роботи з підготовки проєктів регуляторних актів;
- підготувати пропозиції центральним органам державної влади з питань удосконалення чинного законодавства і нормативно-правової бази підприємництва;

- забезпечити процедуру погодження проектів регуляторних актів;
- запровадити публічне обговорення проектів регуляторних актів, які суттєво впливають на ринкове середовище;
- запровадити на території області ефективний механізм зворотного зв'язку місцевих органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування з підприємцями, їх громадськими формуваннями;
- відновити роботу РФПП (регіонального фонду підтримки підприємництва), забезпечити прозорість його діяльності шляхом періодичного інформування облдержадміністрації та комісії з питань розвитку підприємництва.

Реалізація заходів щодо розвитку малого підприємництва на 2001-2004 роки передбачатиме кількісні і якісні зміни у малому підприємстві, яке буде відігравати дедалі відчутнішу роль у економіці області. У 2004 році передбачається через діяльність малих підприємств досягти 30% загального обсягу виробництва (робіт, послуг), залучити на розвиток малого підприємництва за цей період, за рахунок різних джерел фінансування близько 400 млн грн., довести загальну чисельність працюючих у малому підприємстві до 67,2 тис. чоловік та забезпечити таким чином додаткові надходження до бюджетів усіх рівнів. Запровадження на території області державної регуляторної політики, створення інституцій щодо сприяння розвитку малого підприємства, застосування механізму зворотного зв'язку місцевих органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування з підприємцями, їх громадськими об'єднаннями – це ті важелі впливу, що застосовуватимуться до цього важливого сектора економіки.

Отже, як свідчать матеріали досліджень, становлення підприємства в нашій державі, в тому числі і в Закарпатті, особливо актуально в даний час. В умовах вкрай неналагоджених господарських зв'язків та кризової економіки в цілому малий бізнес виступає одним із способів вирішення багатьох соціально-економічних завдань. Підприємство відіграє провідну роль у зміні структури форм власності, воно фактично є представником приватних інтересів, оскільки більшість підприємств невеликого розміру переважно перебуває у приватній власності. Крім цього, підприємство завдяки своїй гнучкості та винахідливості є фактором інноваційного процесу, фундатором альтернативних підходів до розв'язання економічних проблем, школою підприємницьких кадрів та фахівців з різноманітних галузей знань. Тому, становлення малих підприємств різних форм власності є позитивним явищем для української економіки. Цей процес, безперечно, сприятиме сталому розвитку економіки регіону.

Особливо складна ситуація в сфері зайнятості склалася в сільській місцевості. Сьогодні майже 80 відсотків безробітних – це сільські жителі. В області склалися ареали масового безробіття, найбільшими з яких є конгломерат територій, що включає села Синевірська Поляна, Колочава, Негровець, Синевір Міжгірського району, де чисельність безробітних складає 7222 чол., Лопухово, Руська Мокра, Уст-Чорна Тячівського району з чисельністю безробітних 2182 чол., Смереково, Черногорова, Ужок, Люта Великоберезнянського району, де число безробітних складає 1246 чол., Гукливе, Скотарське, Верхні Ворота Воловецького району, де чисельність незайнятого населення складає 2010 чол. Ринки праці цих територіальних формувань мають всі ознаки депресивності, а основною формою безробіття є циклічне.

Моніторинг проблеми зайнятості сільського населення дозволяє виявити тенденцію до посилення соціальної напруги на сільських ринках праці. Це пояснюється дією цілої сукупності чинників, основними із яких є збільшення числа незайнятого населення при відносній стабілізації осіб в працездатному віці, звуження, а в окремих випадках відсутність попиту на працю, збільшення навантаження на одне вільне робоче місце та збільшення часового лагу перебування у статусі безробітних. Із перерахованих проблем найскладнішою є асиметрія між попитом і пропозицією праці.

Так, наприклад, в 2000 році задоволений попит як співвідношення чисельності зареєстрованих громадян, незайнятих трудовою діяльністю, до величини попиту на працю склав у Великоберезнянському районі 0,4 %; Воловецькому – 1,6 %; Міжгірському – 2,0 %; Перечинському – 0,5 %; Рахівському – 0,9 %; Свалявському – 0,2 %.

Як наслідок, навантаження на одне вільне робоче місце (вакансію) у 2000 році склало по цих районах 193 чоловіки, а абсолютна величина, досягнута у Свалявському районі, становила 451 чоловік. Як результат, основною формою зайнятості на селі стало особисте підсобне господарство. За експертними оцінками чисельність зайнятих в особистому підсобному господарстві в області складає 180-190 тис. чоловік.

Існуюча ситуація в сфері трудових відносин вимагає глибокого наукового аналізу і, в першу чергу, вивчення впливу підприємництва на розв'язання проблеми зайнятості на селі. Аналіз стану малого підприємництва в області, здійснений за даними органів державної статистики та податкової адміністрації, свідчить, що сьогодні в цій сфері функціонує 5774 малі підприємства з чисельністю працюючих на них 39,4 тисяч чоловік, 1449 фермерських господарств, де зайнято 2500 чоловік, а також 21,2 тисяч індивідуальних підприємців без створення юридичної особи. Загалом у малому підприємстві зайнято понад 60 тис. чоловік, що скла-